

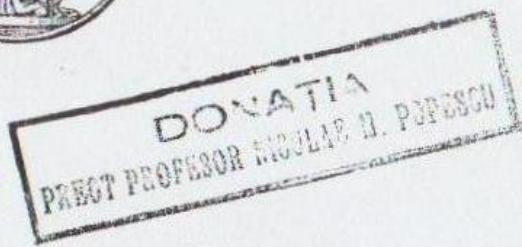
ACADEMIA ROMÂNĂ
STUDII ȘI CERCETĂRI
XI

STUDII ISTROROMÂNE

ÎN COLABORARE CU
M. BARTOLI, A. BELULOVICI ȘI A. BYHAN.

II
INTRODUCERE — GRAMATICĂ — CARACTERIZAREA DIALECTULUI
ISTROROMÂN
DE
SEXTIL PUȘCARIU
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Cu 26 ilustrații și două hărți

0.27.001/963

nr 35.932

CULTURA NAȚIONALĂ
BUCUREȘTI

1926

CAP. II

ISTROROMÂNII DE ASTĂZI.

I. CELE DOUĂ GRUPE ȘI AŞEZĂRILE LOR.

Astăzi Români din provincia italiană Istria locuesc în două grupe, în *grupul de Nord și grupul de Sud*, despărțite geograficește prin șirul de munci numit Monte Maggiore (croat. Učka Gora, înalt de 1396 m). Centrele comerciale ale celor două grupe fiind deosebite și căile de comunicație între ele anevoieioase¹⁾, un contact n'a existat aproape de loc; abia în timpul din urmă, prin cercetătorii ce au trecut pe la ei, acești Istroromâni au început să-și unui de alții. Căsătorii însă nu se fac nici astăzi între ei.

Grupul de nord, cuprinde numai satul *Jeiăni*²⁾, situat la $31^{\circ} 51'$ la est de Ferro și la $45^{\circ} 26'$ la nord de ecuator, la 618 m deasupra Mării Adriatice, în cel mai estic colț din Ciceria. «Satul, în care nu locuesc decât Români, se extinde pe o vale frumoasă, acoperită de frumoase oaze de iarbă, între multimea pietrelor ce se află în jurul lor. El e înconjurat de toate părțile cu o coloană de munci, pe care îi numesc *Munții Popilor și Jviavița*» (A. Glavina).

Până la *Sapjane*, cea mai apropiată stație de tren spre Fiume, nu duc drumuri directe, ci trebuie să faci un ocol mare prin comuna Munegrande. De aceea locuitorii din Jeiăni fac cei vreo 20 km până la Fiume, centrul comercial spre care gravitează, pe drumurile vechi și anevoieioase pe care umblau și înaintașii lor. «Ei stau singuri și singuratici în rărunchii grozavului Carst. Departe sunt și de frații istroromâni de sub Monte-Maggiore, cale de două zile peste secul munte» (A. Viciu în «Unirea» dela Blaj, a. XVI, No. 17). «E un lucru foarte greu», scrie A. Glavina lui A. Viciu (scrioare manuscrisă din 30 August 1904), a merge în satul Zeiăni; după [=pe] o căldură teribilă omul trebuie două zile să facă o astfel de excursie prin Munții Maggiore, nu prea plăcută». «Cei din Jeiane», scrie E. Riegler, «nu se întâlnesc cu cei din Val d'Arsa decât la vânzarea cărbunilor în Fiume, și nici atunci nu se cunosc și nu-și vorbesc în dialect. Satele sunt prea depărtate; le trebuie o zi până să ajungă dintr'un loc într'altul

¹⁾ «Trebuie să iezi trenul spre Triest sau Fiume, până la Mattuglie-Giordani, iar dela Giordani șoseaua provincială până la răspântia S. Paolo, pentru să ajungi, prin Munegrande la Jeiăni. Distanța dela Giordani, stația din urmă de tren, până la Jeiăni e de 20 km. Un alt drum, mai scurt, pe care poți merge și cu căruță, din Giordani la Jeiăni, trece prin Bergod Grande și are 10 km» (Comunicat de dr. Galli).

²⁾ Rostirea acestui nume e, în gura locuitorilor români — care pe sine se numesc *žejānți*—*žejān* (Glavina p. 40, Popovici I). Maiorescu (65) scrie *Jejun* sau *Jejune*, susținând că locuitorii i-ar fi spus că «acesta e numele cel adevărat». El era aplecat să vadă în numirea aceasta un latinesc GELIO, -ONIS, ceea ce explică apropierea fortată de presupusa etimologie latină și grafia sa *Jeliun* (e). Pe harta militară austroungară e însemnat *Žejane*, Miklosich (Sl. El. 55 n.) scrie *Zejane* și *Sejane* (ultima grafie și la Bartoli, P. 7), Vassilich și alții scriu *Xejane* (cu *x* = *ž*, ca în dialectul venețian).

ocolind pe la Fiume sau Trieste coama munților». Femeile se duc la Castelnuovo să-și facă cumpărăturile.

Comuna Jeiăni se țineă, pe vremea Austriecilor, de parohia Mungrande, locuită de Croați, al cărei preot avea datoria să citească liturgia în Jeiăni odată pe săptămână (Schück, 211) și de judecătoria și primăria din Castelnuovo, locuit de Sloveni. Numărul caselor era, la 1857, 70—80 (Maiorescu p. 66); la 1890 Burada (p. 34) numără 86 de case, cu o biserică frumoasă, clădită de locitorii.

Jeiănenii sunt astăzi ultimii păstrători ai graiului strămoșesc vorbit odinioară de Români Apuseni în Ciceria. După mărturia lui Viciu («Unirea» a. XVI, No. 17) «ei sunt mândri de limba lor: îl poten vinde tot», zicea Tânărul Anton Stambulic¹⁾.

Grupul sudic, numit și al «Românilor din Valdarsa»²⁾ e așezat într-un triunghi mare, margininit de soselele ce duc dela Pisino spre NE la Abbazia și spre SE la Fianona, având ca bază litoralul Mării Adriatice. În mijlocul acestui triunghi, de amândouă părțile drumului ce duce dela Pas spre lacul d'Arsa (Čepić), sunt grupate următoarele sate și cătune cu o populație în cea mai mare parte românească (între $31^{\circ}44'$ și $31^{\circ}49'$ la E de Ferro și între $45^{\circ}14'$ și $45^{\circ}17'$ la N de ecuator):

In punctul cel mai nordic *Letai*³⁾, spre SV *Gradigne*⁴⁾, spre V dela acesta *Susnivea*⁵⁾, la un kilometru spre SE dela acesta *Noselo*⁶⁾, mai spre sud *Sucodru*⁷⁾, spre V dela acesta *Brdo*⁸⁾, și mai spre V, *Grobnic*⁹⁾.

¹⁾ După «Globus» 28 (No. 1 din 1875, citat de Bidermann, *Die Romanen*, 84), dacă vreun țigan vorbește românește cu un Čie, acesta se rușinează și se face că nu înțelege.

²⁾ «Val d'Arsa, nu-i acum decât o mică albie bolovănoasă, care se pierde de-alungul satului Susgnevizza, apoi, mai departe, trece în dreptul cătunului Sucodru, pe sub coasta satului Berdo și se pierde în apele lacului Cepich, apoi în Quarnero și Adria. La vreme de ploaie se umflă în torrent. Se cunoaște înălțimea apelor care au săpat malurile de elisă». (E. Riegler).

³⁾ In gura Istroromânilor: *Letaj* (Bartoli P. 7), pe harta militară austro-ungară (scara 1:75.000) *Lettai*, italienește *Letana*.

⁴⁾ In gura Istroromânilor *Grădin'e* (Popovici I 10), pe harta militară austro-ungară *Gradigne*, italienește *Castellania* (Bartoli P. 7); locitorii se numesc pe sine *Grădini*.

⁵⁾ In gura Istroromânilor *Susnivea* și *Suşnivea*, pe harta militară austro-ungară *Susgnevizza* (Susnjevica), italienește *Frascati* (Bartoli P. 7); locitorii se numesc pe sine *Susniveți* și *Suşniveți* (Popovici I 10).

⁶⁾ In gura Istroromânilor *Nóselo* și *Nosoilo* (Popovici I 10), pe harta militară austro-ungară *Villa nova* (*Nova Vas*), italienește *Villanova* (Bartoli P. 7); locitorii se numesc pe sine *Novosân* (Popovici I 10).

⁷⁾ In gura Istroromânilor *Sucodru* sau *Senovic* (Popovici I 10), pe harta militară austro-ungară *Jessenovich*, scris și *Iessenovic* și *Iassenovizza* (Miklosich, Sl. El. 55 n.), italienește *Frassineto* (Bartoli P. 7, nu *Frassinetto*, cum scrie Popovici I 10); locitorii se numesc pe sine de *Sucodru* sau, în traducere slavă, *Podgorți* (Popovici I 10). Sub «Codru» = munte, se înțelege Muntele Maggiore.

⁸⁾ In gura Istroromânilor *Brdo* și *Bărdo*, *Bardo* (Popovici I 10), pe harta militară austro-ungară *Berdo*, italienește *Colle San-Giorgio* (Bartoli P. 7); locitorii se numesc pe sine *Briān* (Popovici I 10). — De *Brdo* se țin și cătunele *Costeșcani* (pe harta militară austro-ungară *Stancovici*), cf. Weigand I 241.

⁹⁾ In gura Istroromânilor *Grobnic* (Popovici I 10), pe harta militară austro-

Din aceste comune, *Letai*, *Susnieveita*, *Noselo* și *Sucodru* se țineau pe vremea Austriecilor de parohia *Susnieveita*, *Gradigne* de Pas, *Grobnic* de Cherbune; *Brdo* avea parohie proprie.

Letai, *Susnieveita*, *Gradigne* și *Grobnic* se țineau de judecătoria din Pisino, iar *Brdo*, *Noselo* și *Sucodru* de cea din Albona.

Noselo și *Sucodru* se țineau de primăria din Fianona, *Brdo* de cea din Albona, *Letai* și *Susnieveita* de cea din Bogliuno, iar *Gradigne* și *Grobnic* de cea din Pisino (Popovici I 10—11, Czink p. 263¹⁾).

Prin alipirea Istriei la Italia, cele șapte sate istororomânești au fost reunite, sub numele «comune di Valdarsa» într'un singur cerc administrativ, care alege 15 consilieri. Întâiul comisar guvernativ, cu sediul în *Susnieveita*, a fost numit Istroromânul Andrei Glavina²⁾.

In afara de aceste sate și cătune «se află prin diferite văi sau păduri și vârfuri de dealuri, familii care vorbesc curat românește (dialectal); familii de acelea sunt trei patru la olaltă, în alte locuri se află mai multe, iar în unele locuri se află numai una. Familii de acelea sunt: *Cârnelli*³⁾, jumătate de oră de *Susnieveita*, care vorbesc o limbă destul de frumoasă; sunt patru familii mari, cam la 50 de suflete. Mai departe, într'o pădure, aproape jumătate de oră dela *Letai*, se află *Stoč* (*Soč*) și *Sereb*, două mari familii românești, bogate; sunt așezăți într'o pădure seculară. Aproape de *Cârnelli* se află două mari familii, cu numele *Sale*. În jurul satului *Bardo*, *Gromnik* și *Gradinja* se află astfel de familii foarte multe, a căror număr de suflete se urcă peste 500». (Scrisoare manuscrisă a lui A. Glavina către A. Viciu).

ungară *Grobnico*, la Glavina și *Gromnik*, italienește și *Avellino* (Bartoli, P. 7); locuitorii se numesc pe sine *Grobnici* (Popovici I 10).

¹⁾ Mai demult *Grobnic* se ținea de comuna Bogliuno, iar *Susnieveita* era independentă (Bidermann, *Die Romanen*, 80).

²⁾ D. Dr. Galli mi-a comunicat (în 1922) următoarele amănunte interesante despre această schimbare: «È stato un compito molto arduo quello dell'Autorità politica di persuadere questi villaci troppo attaccati al sistema amministrativo lasciato dall'Austria, ad acconsentire alla loro riunione in un proprio comune. Alcuni di essi, privi come sono di cultura, e di una propria coscienza nazionale, non credono alla possibilità di conservare il dialetto romeno che secondo essi sarebbe un linguaggio preferito soltanto dai vecchi, mentre i giovani ormai non adoperano che la lingua croata o l'italiana; questo gruppo di scettici sono per la massima parte croatizzati, abitano alla periferia di Susgnevizza e non sarà sperabilmente la loro volontà che trionferà sugli altri romeni particolarmente su quelli di Susgnevizza, Villanova e Jessenovich che costituiscono il vero nocciuolo romeno. La preoccupazione principale di tutti è di ordine finanziario; essi temono cioè che coll'erezione di un nuovo Municipio dovranno pagare maggiori imposte per sostenere le spese necessarie al funzionamento dell'ufficio comunale. Lo scrivente ha interessato le autorità preposte per ottenere un contributo da parte della provincia dell'Istria e del Governo alle spese per l'erezione del nuovo ufficio municipale che sorgerà in Susgnevizza secondo i piani già elaborati dall'ufficio tecnico provinciale».

³⁾ «Iată-ne pe coastă, în fața casei țărănești cu ziduri ca de cetate a lui Franc Milićich, poreclit Burasera, gospodar de frunte din cătunul Cârneliilor, zis și cătunul Grobnic, după așezarea ca într'o oală a caselor între dealuri» (E. Riegler).

Dintre cele șapte așezări principale, numai patru își mai păstrează bine limba și naționalitatea: *Susnieveita*, *Noselo*, *Berdo* și *Grobnic*.

Dintre celelalte, în *Letai* «un cătun din opt case risipite», pe vremea lui Maiorescu (p. 37) oamenii vorbiau cu toții fără sfială și bucurosi istoromânește; cu cățiva zeci de ani mai târziu, Popovici (I 12) află însă cu totul altă situație: sub influența și presiunea preotului slav din Susnieveita, Letaianilor le era rușine, chiar și bâtrânilor, să mai vorbească graiul părintesc, deși îl știau încă toți până la *Zigarišće*.

Maiorescu (p. 52), ne asigură că «locuitorii din *Senovic* vorbesc ca și în *Susnieveita* și *Letai*, fără vreo diferență ce ar putea bate la ureche», pe când Popovici (I 12), constată că în *Senovic* până la *Carlovich* abia se mai vorbește românește.

De asemenea în *Gradigne*, Burada (p. 13) ne spune că a găsit oameni care nu știau românește, iar după constatarea lui Popovici (I 12), «stau lucrurile de tot slab; aci se vorbește de tot puțin: copiii nu știu deloc și cei bâtrâni vorbesc în dialectele slave folosite de copiii lor. Satul acesta, cu generația bâtrâna, e pierdut pentru noi.» Tot astfel Bartoli ne spune că locuitorii din *Gradigne* vorbesc între sine croațește, iar românește nu vorbesc decât cu Istroromâni din Brdo, *Susnieveita* și alte sate, când se întâlnesc cu ei. Pe vremea lui Maiorescu însă *Gradinianilor*, cu care acesta dădu mai întâi ochii în călătoria sa, «le plăcea a sta de vorbă» cu el (p. 12) și fu primit cu prietenie de locuitorii acestui sat (p. 44—45).

2. NUMĂRUL ISTROROMÂNIILOR.

Numărul Istroromânilor e greu de stabilit. Statisticile mai vechi se contrazic, nu numai fiindcă unele sunt mai exacte și altele sunt mai mult prețuiri mai puțin exacte și fiindcă sunt făcute în diferite timpuri (ceea ce la un popor într'un stadiu progresat de desnaționalizare contează foarte mult), ci și fiindcă numărătoarea întâmpină greutăți de ordin principiar, ca și în Peninsula Balcanică, unde pentru Aromâni ni se dau cele mai deosebite cifre. Intr'adevăr, putem socoti deopotrivă de Istroromân pe cel ce vorbește graiul său părintesc și aparține și cu sentimentele sale acestui popor, ca și pe cel ce vorbește mai mult croațește și se rușinează de limba părinților săi, din care abia mai știe câteva vorbe? Vom luă ca bază a statisticiei sentimentul național, sau limba, sau pe amândouă? Iată întrebări pe cari diferiții cercetători le-au rezolvit după criterii diferite și care explică îndeajuns deosebirile datelor lor statistice¹⁾.

¹⁾ Dau în această notă un tablou al datelor statistice culese din diferiți autori în ordine cronologică, completând lista lui V. Nicoară din Transilvania XII i. §. a.

Astăzi sunt mai puțin de 3000 de indivizi care vorbesc istroromână.

a. 1846. P. Kandler dă în «Istria» (a. 1846, p. 47) pentru Valdarsa numărul 6000, cu observația: «appena conservano nell'intimo della famiglia la lingua romanica, slavizzati del rimanente a modo che fra breve ogni traccia romanica sarà del tutto cessata; la lingua della religione è ormai per loro la slava soltanto». Statistica austriacă din același an dă (după Nicoară, p. 5 și Auerbach, p. 213) cifra de 1555.

G. F. Scheiner, în Ersch și Gruber, *Allgemeine Enzyklopädie*, Leipzig, 1846 (s. «Istrien») scrie: «Daci vechi se găsesc și în Istria. Locuitori satului Sejane în distr. Castelnuovo, Dare în distr. Pinguente, Jessenovitza și Villanova în distr. Bellay, sunt Valahi adeverați. Ei vorbesc unul cu altul limba valahă, cu deosebirea că în limba lor s'au furișat multe cuvinte slave. Se crede că sunt urmașii a 800 de familii, care, refugiindu-se prin Pannonia și Noricum din Bulgaria, au supraviețuit omorului căruia i-au căzut jertfă 70.000 de înși, uciși în mod mișelesc».

a. 1847. In *Calendarul pentru poporul român*, p. 23, se dă, probabil după Kandler, numărul de 6000.

a. 1850. Miklosich (R. U., p. 1), reproduce după *Ethnographische Karte der Mark- schaft Istrien, eigentlich Uebersichtskarte der Steuerbezirke* următoarele date pentru România din Istria în a. 1850:

Cercul județean	Castelnuovo: Comuna Žejane	523 (525)
" "	Pisino: Satele Gradigna, Possert, Lettay, Grobnico, Sušnjevizza	1240
" "	Albona: Berdo, Jessenovig, Villanuova . .	1100
	Suma . . .	2953 (2955)

a. 1855. Heufler (ap. Lechner, 295) socotia 1500 de Istroromâni.

a. 1857. K. Czernig, *Ethnographie der öesterreichischen Monarchie*, Wien, 1857 I, 1, p. 79 dă pentru Români din Istria cifra de 2795 de suflete.

Dr. A. Schmidt și W. F. Warhanek, în lucrarea lor *Das Kaiserthum Oesterreich* (Wien, 1857), socotesc numărul Românilor istrieni 1500 suflete (ap. Urbas, trad. Moisil 188).

Almanahul de Gotha din acest an dă însă cifra de **5000** (Obedenaru).

a. 1859. Combi, *Porta orientale*, Trieste 1859, p. 101 (citat de Nicoară p. 5 și de Ascoli 51) are numărul de 3000, lăsând afară pe cei din Schitazza și Ieiană.

Ascoli (51) stabilește, după datele lui Micetici, numărul de 2200 și adeca:

Brdo, cu limba mai puțin coruptă	712
Susnievița, împreună cu dependențele sale Letai, Noselo, Sucodru .	1114
Grobnic cam	180
Gradigne, unde limba română e mai stricată, cam tot	180

a. 1862. Miklosich (Sl. El. 55) are numărul «**6000**, după alții **3000**», dând următoarea statistică pe care i-a trimis-o preotul Jak. Volčić: **2760** suslete și adică:

A. La N. de lacul d'Arsa:

- a) Parohia Sušnjevica întreagă, cu satele Litaj, Nova Vas, Iesenovik, Poșta 1093
 b) Parohia Brdo întreagă împreună cu casele risipite ce se tin de ea 657
 c) Parohia Kerbune, cuprinzând satele Grobnič, Hilji și Žmarelji 250
 d) Parohia Paz, numai în Gradin 100

B. În ținutul Cicilor, districtul Novograd (Castelnuovo), în vicariatul Munc, marele sat Zejane 560

După Urbas (trad. Moisil, p. 188) «într'o expunere istorico-geografico-statistică a Istriei, publicată de secția literară artistică a Lloydului austriac din 1863, numai colonia română de lângă lacul d'Arsa este arătată cu 5000 suflete».

a. 1863. Stieglitz, *Istrien, historische, geographische und statistische Darstellung der istrischen Halbinsel*, ii socotesta cam 5000 (cf. si Lechner, p. 295).

a. 1869. Dr. A. Ficker, *Die Völkerstämme der österr.-ung. Monarchie* (Wien, 1869, p. 90) dă în «Küstenland» 3700 de «Ostromanen».

a. 1877. H. I. Bidermann, profesor de statistică la Universitatea din Graz, în cartea sa *Die Romanen und ihre Verbreitung in Oesterreich* (Graz 1877, p. 151 și 183) calculă

nește. Numărul lor exact îl vom află abia din statistica oficială italiană,

după «Ortsrepertorium für das österreichisch-illyrische Küstenland» numărul Istroromânilor «cel mult 2646 de capete», adăugând că au fost socoțiți toți locuitorii din satele istroromâne, între care se găsesc de sigur și de cei ce nu pot fi priviți ca Români.

Lechner (p. 295) dă, după o carte despre Istria din acelaș an, cifra 3000.

a. **1880.** După Urbas (trad. de Moisil, p. 188) recensământul oficial din 1880 a stabilit în singurul district Pisino, cu cei mai mulți Români, 1562 suflete. Nicoară p. 5 constată însă că statistica oficială austriacă din 31 Dec. 1880 nu pomenește de loc de Istroromâni. Iye (*Romania X*, 320 §. u.) stabilește, după datele ce i le dă preoții, totalul de 3003 Istroromâni. Lechner (p. 295) dă, pentru comunele Susnievita, Villanova, Lettaj, Grobno, Gradigne, Berdo, Possert și Jessenovic, numărul 2300.

Czörnig, *Die ethnographischen Verhältnisse des österr.-ung. Küstenlandes* (Triest, 1885, p. 17) dă numărul de 2121 pentru Istroromâni din Val d'Arsa.

a. **1883.** Lechner (p. 299) crede că cifra de 3000 e prea mare. În Sejane numără 531 de locuitori.

a. **1884.** Urbas (trad. Moisil p. 188) crede că Istroromâni sunt «abia 3000 suflete».

a. **1888.** Deputatul croat Dr. Laginja, care nu era prieten al Românilor, susțineă în discursul său rostit în Dieta istriană (cf. Popovici I 25) că numărul locuitorilor din Jeiani e de 600—700 de suflete. Deputatul Fr. Constantini dă în aceeași dietă (*L'Istria* din Parenzo, din 6 Oct. 1888), pentru Valdarsa, numărul de 2999 (ap. Nicoară, p. 5).

a. **1890.** Burada (p. 14) numără în Susnievita «aproape 400 de locuitori».

Dr. P. Tomasin, *Volksstämme im Gebiete von Triest und in Istrien* (Triest, 1890, p. 42—44) află în Zeiane 530, iar în valea Arsei superioare 2000 de suflete în satele Gradinje, Grobno, Iesenovica, Lettaj și Villanova, cu centrele în Berdo și Sušnjevica.

Czink (p. 265) scrie că numărul Ciribirilor este cam 3000.

Statistica oficială dă 470. Czörnig jun. îi crede 2121, dintre cari 1590 fuseseră înregistrati ca Italiani, iar 531 ca Serbo-Croați (ap. Auerbach, p. 214).

a. **1892.** Weigand, în *Romania*, XXI, p. 241 socotește numărul Istroromânilor «vreo 3000».

a. **1894.** Același, în articolul său publicat în «Beilage zur Allgemeinen Zeitung», München, No. 252 (No. 210 al Suplementului), din 12 Sept. 1894 dă următoarele date:

1. Susnievita, cu cătunele Bakotitš și Bonasera, 55 familii;

2. Noselo, cu cătunul Skombitš 37 fam.;

3. Iesenovica, cu cătunele Trdoslavitš, Surian, Karlovitš, Latkovitš, 40 familii (dintre care numai 25 mai vorbesc acasă românește);

4. Letay; românește vorbesc numai în cătunele Lenzovištč (4 fam.), Kontustša (2 fam.), Zigari (3 fam.), Travalja (2 fam.), Faimani (1 fam.), Salliske (1 fam.), Polikraljatš (1 fam.), Lenzovitš (1 fam.);

5. Grobnik 17 fam.;

6. Gradinje (n'a fost vizitat de Weigand);

Cu toti, 2000 vorbesc dialectul ca limbă de conversație și 500 îl înțeleg. Aceleași date se găsesc în traducerea românească a acestui articol, tipărită în Enciclopedia română, 1898, vol. II (s. v. «Istrianii»).

a. **1899.** După numărătoarea lui Ios. Popovici, care susține că a umblat din casă în casă, ar fi în:

Letai	281
Gradigne	256
Grobnic	224
Bredo	800
Susnievita, Noselo și Senovic . . .	1500

cu totul. . 3061

fără cei din Jeiani. (Cf. și articolul același, publicat în *L'Istria* din Parenzo, 1900, No. 951 și retipărit în traducere română în *«Tribuna»* din 1900, No. 161).

a. **1900.** Norbert Krebs, *Die Halbinsel Istrien* (în *«Penk's geographische Abhandlungen Bd. IX/2*, Leipzig 1907 p. 114 §. u.) scrie că la 1900 numai 920 de își său declarat Români.

care n'are nici un interes, ca cea austriacă, să scadă numărul lor în favoarea Slavilor¹⁾.

O parte mare din Istroromâni s'au pierdut și se pierd încă prin căsătorii destul de dese în satele slave din vecinătate²⁾; pe de altă parte nu sunt rare însă nici cazurile că Slavi, și mai ales femei croate, căsătorindu-se în sate de Istroromâni, învață limba acestora și copiii lor sunt Români³⁾. Numai în Jeiăni sunt endogami, căsătorindu-se cel mult cu Munzezi (Schück 211).

Un contingent oarecare de Istroromâni rezultă din copii nelegitimi pe care o instituție din Triest îi plasă prin satele istriene, cu deosebire în cele românești. Maiorescu (p. 53—54) ne dă știri interesante despre acești «aflători» (ital. «trovatelli») — Istroromâni îi numesc *muli* «catâri» — pe al căror număr în satele istroromâne el îl prețuiă la 300. Fiind aduși de mici, primiau limba și obiceiurile părintilor lor adoptivi, la care rămâneau apoi și după ce creșteau⁴⁾.

a. 1903. Viciu citează pe Stambulici, care 1-a asigurat că în 1903 s'au numărat în Jeiăni 601 suflete în 96 de case.

a. 1904. Pentru satul Susniveița au făcut frații Belulovici o numărătoare după case, însemnând cu numele pe fiecare locuitor (cf. Studii istroromâne, I, p. 64—66), din care reiese numărul de 372 de Istroromâni în 56 de case.

In jurnalul «Popolo istriano» din Pola, No. 304, din 20 August, în articolul de fond, intitulat *Un ecatombe nazionale*, în care se arată acțiunea șovinistă de slavizare a societății croate «Sf. Ciril și Metodiu», se dă pentru Români din Val d'Arsa numărul de 2100 de persoane, între cari 346 locuitori în Susniveița și 224 în Villanova.

A. Glavina, într'un articol de propagandă («Unirea» din Blaj, a. XIV, No. 11) vorbește de «acei 8000 de Rumeri», socotind pentru Jeiăni «cam 950 de Istroromâni». Intr'o scrisoare particulară către A. Viciu dă următoarea numărătoare:

Bardo	cu 900 de suflete
Zeiani	» 800 » »
Susgnevizza	» 550 » »
Gromnik	» 500 » »
Gradigna	» 450 » »
Villanova	» 450 » »
Letaj	» 400 » »
Sucodru	» 300 » »
Răsfirați	» 500 » »
Total	4850 de suflete

a. 1906. Viciu dă pentru Susniveița 56 de familii cu 372 suflete.

a. 1909. I. Grămadă dă pentru Jeiăni cifra de «vreo 700» (cf. «Glasul Bucovinei», VI (1923) No. 1186).

a. 1913. După Schück (p. 211) Jeiănnii au 97 de case și vreo 674 de locuitori.

¹⁾ Bartoli îmi comunică că după recensământul oficial din 1921 «la Venezia Giulia conta in tutto 1644 abitanti di lingua rumena».

²⁾ «Limba căsătoriilor mixte e în majoritate streină» imi scriă Glavina în 6 Iunie 1922.

³⁾ Popovici («Luceafărul» VI (1905) p. 145), ne spune că se fac căsătorii între locuitorii din Jeiăni și cei din Munegrande și Munepiccolo și că «Slovencile măritate în casă românească vorbesc românește». La E. Riegler cetim: «Ciribiri neputându-se căsători cu cei din Jeiane, se iau între ei văr cu verișoară. Cu 10, 20 de lire capătă dispensa episcopului de la Triest. Din această cauză rassa degeneră. Sunt foarte mulți scrofulosi și ftizici în Val d'Arsa. (Răposatul Glavina era și el ftizic)».

⁴⁾ Cerând informații despre acești «trovatelli», d-l Dr. Galli a avut bunăvoiță a-mi comunică că astăzi: «Non esiste una vera istituzione di trovatelli; in tutta questa

3. NUMELE ISTROROMÂNIILOR.

Istroromâni, ca și Megleniții, se numesc pe sine *Vlăș* (*Vlăs*, cu singularul *Vlăh*); adjectivul corespunzător e *vlășki* (*vlăs ki*) (Weigand I, 241). Ireneo della Croce ne atestă, pentru sfârșitul sec. XVII-lea, la Cicii din apropierea Triestului, numirea *Rumeri*, care, probabil trebuie citită, *Rumări*.

Nu avem nici un motiv să credem că acest nume ar fi altceva decât *ROMANUS*, căci el corespunde exact, în graiul Istroromânilor, lui *Român* (*Rumân*) al nostru și lui *Armân* din Pind și Macedonia. Este probabil deci că termenul de «*Român*», cu care se numiau pe sine toți strămoșii noștri, era obișnuit și la Români Apuseni înainte de a fi fost înlocuit prin numele de «*Vlah*», pe care li-l dădeau Slavii încunjurători. I. Maiorescu mai întâiu, apoi A. Glavina și I. Popovici, au încercat să reintroducă pe *Rumer* (sub forma aceasta neexactă) ca termen literar în loc de «*Istroromân*», cuvânt obișnuit în filologia română. Tot artificial e numele de *Rimliani* (*Rimgliani*) adecă «*Râmleni*», dat Istroromânilor de A. Covaz.

Mulți Istroromâni, neavând sentiment național, nu cunosc un termen propriu pentru graiul lor. Intrebați de streini, ei răspund adesea că vorbesc croațește. Lui Schück (p. 213—214) i-au răspuns *po našom*, adeca «pe limba noastră», iar cei din Jeiăni, *po žejanšku* sau (italienește) *xeianese*. Numai în Brdo oamenii i-au spus că vorbesc românește. «Un om [din Jeiăni], fără să-i fi pomenit numele de Cici, ne spuse: noi siamo Cici, proprio vero Cici, rostind acest cuvânt cu ē croat» (p. 210). Și Viciu («*Unirea*» XVI No. 17) atestă că Jeiănenii se consideră ca singurii reprezentanți ai unei limbi, pe care o numesc *jeianski*.

Italienii — uneori și Slavii — încunjurători, mai ales Fiumezii, numesc pe Români din Val d'Arsa *Čiribiri*, iar limba lor e numită de Slavi *čiribirski*. Termenul acesta are o nuanță disprețuitoare. Unii explică acest cuvânt ca onomatopee (Byhan 368—369, cf. Schuchardt, *Slawo-deutsches u. Slawo-italienisches*, p. 68, Melich și Gombocz, *Magyar etymologiae szótár*, p. 1097—1098). Părere mai veche, reluată de I. Popovici (*Romania* XXXII 121—124), că acest cuvânt ar fi compus din *cire* și *bire*, corespondentele istroromâne ale lui «cine» și «bine», ar putea fi justă, precum observă Weigand, numai dacă am admite că *ciribiri* a fost la origine un termen de batjocură dat Istroromânilor din partea altor Români, care rosteau în alt chip cele două cuvinte. În «*Junimea literară*» XII, 23—24, am arătat că acești alți Români ar fi putut fi Aromâni, cari rosteau «*tine*» (azi «care») și «*ghine*», și care probabil veneau în atingere cu Români Apuseni în Serbia veche.

regione saranno circa 20 i trovatelli che negli anni passati vennero presi dall'Istituto dei trovatelli di Trieste ed allevati poi in questi villaggi. Ora per la maggior parte sono padroni del proprio campo e già vecchi. Alcuni hanno abbandonato il paese e sono emigrati a Fiume».

Numirea de «cirebire» a putut deveni apoi «ciribiri» în graiul Slavilor încunjurători.

4. RELIGIA ISTROROMÂNIILOR.

Istroromâni sunt astăzi catolici, ca și Slavii care-i înconjoară. Când și-au părăsit legea ortodoxă — căci Românii Apuseni erau ortodocși — nu știm. Ascoli (51) ne spune că biserică catolică din Sucodru fusese odinioară ortodoxă. Faptul că și-au părăsit credința strămoșească a fost una din cauzele principale ale desnaționalizării lor, mai ales de către preoții lor, toți Slavi, care stăteau în fruntea propagandei slave în Istria.

Glavina ne descrie pe Istroromâni ca «foarte temători de Dumnezeu. Bătrâni, Dumineca, nu lipsesc dela sf. liturghie. Urăsc pagânii și pe Iidovi». «Dacă cineva cutează să vorbească împotriva bisericii, sunt în stare să-l bată ca pe un câne». Cu toate acestea, în Jeiăni, în a. 1922 nu era preot (scrisoare a lui A. Glavina către M. Bartoli din 5. X. 22). Rugăciunile le spun de mult numai în limba croată (A. Covaz în «L'Istria» a. 1846 p. 7 §. u.). Popovici («Luceafărul» VI (1906), 147) atestă că «ainte cu treizeci de ani se spovedeau românește». Maiorescu încercă să-i învețe a se închină în limba lor strămoșească. Cu lacrămi în ochi se rugau Jeiănenii de el ca să le obțină, din Viena, preoți care să slujiască românește. Dar Maiorescu nu le putu împlini dorința. Astăzi, sub stăpânire italiană, lucrurile încă nu s'au îndreptat de tot. În Susnievița «sărăcia morală e mare. Oamenii n'au preot. Pe cel vechiu, sloven, l-au alungat. La naștere și înmormântare chiamă pe preotul dela Bogliuno, tot Sloven... Au cerut preot italian, dar episcopia triestină întârzic răspunsul» (E. Riegler).

5. ȘCOALA.

Stăpânirea austriacă a fost foarte vitregă cu Istroromâni și nu s'a îngrijit de cultura lor¹⁾. La încorporarea Istrii la Italia, numărul analfabetilor istroromâni, crescut în cursul răsboiului, se cifră la 90% pentru bătrâni și 20% pentru copii. (Comunicat de Dr. Galli).

Bătrânu Francisc Stroligo, născut în a. 1827 în Noselo, istorisită în autobiografia sa (Weigand I 254) că «a învățat să scrie în Susnievița, la preotul Kosmač și la capelanul Keber, iar ce n'a învățat dela ei, a învățat [umblând] prin lume». Maiorescu (p. 26—27) a întâlnit copii între 13 și 14 ani, care mergeau cu knigele (= cărțile)

¹⁾ În articolul despre Istroromâni, publicat în *Beilage zur Allgemeinen Zeitung*, München, No. 252 din 1894, Weigand scrie: «Von Seiten der Regierung geschieht so gut wie nichts, um Bildung zu verbreiten... In den walachischen Gemeinden gibt es keine Schulen. Aber die Schuld liegt nicht allein an den Behörden, sondern auch an der Geistlichkeit... Die Kirche hat so wenig hier, wie anderswo ihre Schuldigkeit getan».

subsuoară pe la orele 10 a. m. la școala comunală, care în general se reducea la învățarea câtorva rugăciuni croate (cf. Popovici I 19). A. Glavina («Unirea» XVI, a. 1906, No. 20) ne spune că «cu 40—50 de ani înainte există oarecare școală în satul românesc Susnivea..., sub conducerea preotului local, dar cu timpul s'a desființat și școala aceasta. Mai târziu, s'a hotărât, ca băieții și fetele, înaintea sfintelor Paști, să cerceteze școala în biserică, ca să învețe rugăciunile necesare pentru primirea sfintei cuninecături, se înțelege, *nu* în limba maternă, pe care Croații o tin de o limbă de nimică, nici în limba latină, ci ... în limba națională croată». A. Viciu («Unirea» XVI No. 17) a găsit între Jeiănenii lipsiți de școală câțiva știitori de carte, care învățaseră dela căja (= tata) să scrie.

Abia în anul 1888, îndrumați de câțiva bărbați luminați italieni, Istroromâni din Susnivea prezintări dietei provinciale o cerere, îscălită de 47 de capi de familie, prin care cereau o școală cu limba de predare românească și un dascăl adus din Bucovina. Deputatul Dr. Constantini apără această cerere în contra atacurilor deputaților slavi, și dieta o votă. Dar Slavii au știut zădărnicile intemeierea ei, căci în fața comisiei trimeasă la fața locului, Susniveanii, intimidati, au declarat că vreau școală croată. Numai Francesco Scrobe, din cei ce semnaseră cererea, susținu cu bărbătie dorința de a avea școală românească. Școala croată însă se înființă abia în 1905, după ce la 1900 alt italian, Dr. U. Scampicchio, a readus în discuție, în dieta provincială, chestiunea școlii românești și după ce comisia trimeasă la fața locului a avut același rezultat ca în 1888. Dar această școală croată, condusă mai întâi de o învățătoare, apoi de un învățător, și susținută cu banii societății slave «Sf. Ciril și Metodiu» nu prea se bucură de frecvență mare, cu toate sforțările fanaticului preot croat din Susnivea¹⁾.

A. Glavina a încercat să facă și pe Jeiăneni să ceară o școală românească, căutând să intereseze și Bucureștii pentru o intervenție oficială în favoarea acestei idei. Reproduc aici, fără schimbări, două pasagii din scrisorile pe care le scria din Jeiăni, în 1904, profesorului său A. Viciu la Blaj:

«Acum am scris și în România, unde tac amicii mei ca și morți, ceea ce e destul de trist. Aici nu e vorba de un om, ci e vorba de soarta lor mei, de Rumerii din Istria.

«Cu toată libertatea mi-am luat permisiune de a le țineă o frumoasă vorbire, arătându-le în ce stare se află în privința școlii și a limbei, după aceea le-am arătat și demonstrat cât e de periculos elementul slav pentru ei, în sfârșit, când am fost gata, m'au aplaudat și au zis că-s gata de a subscrive toti săteanii Suplica, pentru a căpăta școala în limba ce o vorbesc ei... Acum ar fi bine de a publica d-voastră un

¹⁾ Cf. Burada 70—84, A. Glavina, «Unirea» XVI no. 20 și I. Popovici, I, 17—33, unde se reproduc vorbirile din dieta istriană.

articol în o gazetă din România liberă, ca să se înființeze un comitet, care îndată să plece la fața locului împreună cu mine și să facem suplica de mai sus zisă... E dureros la noi [că] Românii mai bucuros merg pe la Abazia, Veneția, Nizza, Karlsbad, decât a face excursioni pe la confrății lor din Istria». (18 Iulie 1904).

«Oamenii sunt foarte emoționați, buni, sunt gata de a subscrive suplica pentru a căptă permisiunea dela Guvern pentru edificarea unei școli românești în Istria. Eu cred că dacă cu finea lui Septembrie o să-mi succeade să merge în România de a ține o ședință în folosul Românilor din Istrie, atunci de bună seamă că o să succeade opera aceasta bine. Dar dacă lucrul o să rămâie încă 2—3 ani, atunci Croații o să-și bage și în Zeiăni nasul; atunci de bună seamă că n'ar fi mai mult folos de a încercă a reînvia simțemântul românesc între ei». (30 August 1904. Cf. și articolul lui A. Glavina publicat în «Unirea» XIV în No. 9, din 27 Februarie 1904).

Dar dacă propaganda slavă, încurajată de fostul guvern central din Viena și indiferentismul condamnabil al Românilor liberi pentru frații lor din Istria zădărnicieau încercările lui A. Glavina, soarta îi rezervă totuș rolul de apostol național, pentru care se pregătise.

In a. 1921, în luna Iunie, la o ședință festivă, în care s'a făcut comemorarea lui Dante la Academia Română, ministrul Italiei la București aduse la cunoștință Românilor, că guvernul italian a deschis întâia școală românească în Istria. Despre aceasta cetim în revista Roma din București (a. I No. 11) «In școlile primare din Parenzo și împrejurimi copiii de Români învață italiana și română, predate de inimul învățător Antonio Glavina... Dar cel care este adevăratul suflet românesc al acestei ciudate grupări de Români, este dr. Ubaldo Scamichio, prefectul provinciei» — și Matteo Bartoli, adăugăm noi, a cărui solicitudine pentru compatriotii săi Români datează de mulți ani¹⁾.

Din nefericire pentru Români din Istria, inflăcăratul apostol al sentimentului național și întâiul lor dascăl nu având parte să conducă mult timp școala românească din Susniveița, căci o boală crudă de care suferiă de mult, îl răpi în primăvara anului 1925.

Dintre Istroromâni puțini bărbați s-au ridicat la o treaptă culturală mai înaltă. Cel dintâi Istroromân cu carte, pe cât știm, a fost Mici etici, originar din Brdo, care a studiat teologia și care, pe vremea lui Maiorescu, era preot în Castua. El a fost cel ce dăduse lui

¹⁾ Decretul regal prin care s'a creat «il Comune di Val d'Arsa», cuprinzând satele Susgnevizza, Grobenico, Lettai, Gradigne, Briani (Berdo), Sucodru (Frassinetto) și Villanova (Nosolo) datează din 19 Ianuarie 1922. Din cauza depărtării, Jeianii n'au putut fi incorporați «tuttavia si troverà il modo di accontentare anche quella popolazione creando un'espositura scolastica». Meritul pentru crearea acestui cerc administrativ român, cu școală națională îl are în mare parte comisarul civil din Pisino, Cavalerul Dr. Ed. Galli și însofliețul dascăl A. Glavina (cf. Prof. Vittorio Ferruccio Borri, *I Romani d'Istria e il comune romeno di Val d'Arsa*, Roma 1922, p. 3—4; cf. și un articol în numărul pe Aprilie 1922 al publicației triestine «Era nuova», relevat de revista florentină «Marzocco» din 13 August 1922).

Antonio Covaz probele de limbă istroromână, publicate de acesta, și cel ce a făcut încercarea de a fixa paradigmile flexionare, pe care Covaz le dădut în manuscript lui Maiorescu. Tot el a dat material lui Bondelli, Ascoli și în parte lui Ive și N. Densusianu. Și pentru o carte pe care o pregăti Czörnig a scris o lucrare mai mare (de 16 coale) despre Istroromâni, pe care acesta n'a utilizat-o însă. Amărit, Micetici a încetat de a se mai ocupă de dialectul istroromân, pe care de altfel îl și cam uitase pe la 1857, căci de copil, de când intrase în școlile streine, nu-l mai vorbise; păstorind mai târziu tot în sate croate, începuse să-și piardă siguranța limbei materne. Burada (p. 39—40) ne spune că Micetici, «sub influența puternică a Croaților a uitat și originea și credințele fraților săi, trecând în rândurile Slavilor și făcând astăzi propagandă pentru acești din urmă». În anul 1890 se află în comuna Rozzo, lângă Pinguente.

La 1904 veni la Universitatea din Viena studentul Luigi (Alois) Belulovici din Susnievița, după ce terminase liceul din Fiume, unde fratele său mai Tânăr, Iosif (Giuseppe) era pe atunci elev în clasa a șaptea. Luigi Belulovici a studiat filologia romanică la Viena și printre camarazi săi români a învățat bine românește. Terminând Universitatea a fost profesor la liceul din Pisino și mai târziu în Sušak. Din răsboiu s'a întors cu o boală grea, din pricina căreia a trebuit să demisioneze din învățământ. El e azi supus iugoslav, pe când fratele său mai Tânăr, Giuseppe, care a început să învețe medicina la Budapesta și a terminat-o în Padova, e azi supus italian și medic în comuna sa natală Susnievița.

Al patrulea cărturar istroromân, mort în 1925, Andrei Glavina, era Susnievițean și el. Teodor Burada îl luase, dela oia, cu sine în anul 1891, ducându-l la învățătură la «Institutile Unite» din Iași. A petrecut vreme mai îndelungată pe la Blaj și la București, ajutat de Liga Culturală să studieze; el era indicat să devină dascălul școlii românești din Susnievița. Punându-se în serviciul propagandei românești în Istria, el făcă și întâia încercare de a întrebui grajul părintilor săi spre scopuri literare, tipărind, în colaborare cu C. Diculescu, *Calindaru lu Rumeri din Istrie* (1905), despre care e vorba pe larg în Bibliografie¹⁾. Din scrisorile lui Glavina către profesorul său A. Viciu din Blaj se vede toată însufletirea cu care el s'a pus pe lucru, căutând să facă legătura între Români și cei du-năreni.

¹⁾ I. Grămadă («Glasul Bucovinei» VI (1925) no. 1186) a găsit, în 1909, la un bătrân din Jeiăni, un astfel de calendar, din care însă nu prea ceteșe. «Ei nu auziseră încă rugăciuni ceteite în limba lor, nici povești, nimică..., și de aceea vă puteți închipua extraordinara lor bucurie când le-am cedit calendarul. Se strânsese o mulțime de bărbăți, mai ales bătrâni, iar eu în mijlocul lor, cetiam răspicat și cu glas tare rugăciunile și poveștile din calendar... Rar când am avut o bucurie mai mare în viața mea decât atunci!»

6. CUNOȘTINȚELE DE LIMBI.

Inconjurați de Slavi, aproape toți Istroromâni vorbesc și croătește; mulți dintre ei știu și italienește (cf. Weigand I 242). Numai despre un cătun din satul Brdo ne spune Popovici («Luceafărul» VI (1906) p. 147) că «bătrânii nu știu decât românește» și tot astfel «băieții până când nu pleacă de acasă». Lechner (p. 295) ne spune că Istroromâni vorbesc cu alții croătește, între sine mai ales românește. Instructivă e observația lui Maiorescu (p. 24): «De mirare însă, că nu concedea că cuvintele slavice din limba lor ar fi cuvinte crotice ori slavice, ci țineau mortiș că sunt vlache, deși la Croați încă e aşa (ori ștess o cum zic ei). Și dacă pronunțam eu un cuvânt bun românesc, pe care nu-l au ei, îndată ziceau: acesta-i pe talianski». Se vede dar că influența slavă e atât de adâncă la acești Români bilingui, încât ei nu mai au simțul de discernământ pentru împrumuturile din croătește; dimpotrivă ceea ce le sună italienește remarcă imediat. Schück (p. 212) a rămas mirat de cunoștințele de limbi ale bărbătilor — pe când femeile de obiceiu știu afară de limba lor maternă numai croătește — care vorbesc toți croătește și cei mai mulți și italienește (dialectul venetian), dar cei umblați prin lume știu și nemțește, englezete, unii cehește și polonește. Graiul istroromân îl întrebuintează numai ca un fel de limbă familiară. Tot astfel Viciu («Unirea» XVI No. 17) a găsit în Jeiăni oameni cari vorbiau 4—5 limbi, iar I. Popovici («Luceafărul» V (1906), 144) ne povestește că gazda la care a stat, Tonca Belulovici, care slujise în Fiume, vorbiă, afară de limba italiană și crotă, nemțește, binișor franțuzește și că înțelegea și englezete.

7. LITERATURĂ POPULARĂ, TRADITII SI CREDINȚE.

Poezii populare în dialect lipsesc; Istroromâni cântă cântece streine (cf. Weigand I 240; A. Spinčić în *Oestreichisch-Ungarische Monarchie in Wort und Bild* p. 212). Belulovici nu știă nici un singur cântec istroromân, iar Glavina, având să redeă în dialect cuvântul «doină» e nevoit să împrumute din italienește pe cantonetă.

Cu atât mai bogată e literatura populară în basme și snoave. Glavina ne spune («Unirea» XIV No. 16): «povești se pot aduna cât se dorește. Săteanul rumer povestește cu placere și bucurie lucruri pe care le-a auzit din trecut; se miră foarte mult când vede că se interesază cineva de lucrurile pe cari ei le povestesc». Cele mai bogate culegeri sunt ale lui I. Popovici și cea publicată de mine. Weigand a dat de asemenea câteva bucăți în «Nouvelles recherches» și alte douăsprezeece în «I. Jahresbericht». Câte două bucăți scurte cuprinde și articolul lui A. Covaz și colecția lui Gartner. Proverbe se găsesc la Miklosich, Ive, Zanne, Popovici și Glavina. În materialul inedit pe care-l vom publica se găsesc deasemenea câteva bucăți culese de Bartoli, și a.

Cele mai bogate notițe folcloristice le găsim în scările lui Burada, care descrie datinile la Anul-nou (45), la nașteri (45), la nunți (46—51), dând și câteva modele de ariile populare cântate la îmmormântări (51—54) și textele a două cântece; el descrie danțurile Istroromânilor (54—55) cu ariile lor și dă ilustrațiile instrumentelor lor primitive muzicale (56—58). Aceste danțuri sunt însă cosmopolite, căci «jocurile naționale și le-au pierdut în totul sau probabil că nici nu le-au avut; în timpul prezent joacă numai polca și jocuri de felul acesta». (A. Glavina). Credința despre ființe mistice, precum draci, strigoi și strigoaice, zâne răuvoitoare și vrăjitoare, se cuprind în bucătile 3, 23—25, 27—28 și 32—37 din culegerea publicată de mine, iar obiceiurile la sărbători și nunți se descriu în bucătile 38 și 40, și se găsesc, descrise pe larg, de A. Glavina în materialul inedit ce-l publicăm în alt volum. Într-o scrisoare către A. Viciu, Glavina vorbește de obiceiul păstrat la cărbunarii din Jeiăni, ca la Crăciun fetele să dea flăcăilor nuci și mere, iar la Paști ouă roșii. A doua zi de Crăciun și de Paști e datina ca tineretul să joace toată ziua, până la apusul soarelui¹⁾. Lechner (p. 298) crede de origine română obiceiul de a împlântă un par în corpul desgropat al morților. Superstițiile și obiceiurile Istroromânilor se asemănă mult cu cele Cicilor și Uscocilor.

O tradiție istorică nu există la Istroromâni. Cu ocazia călătoriei sale din sat în sat, Maiorescu caută în zadar să afle știri din trecut și legende. Găsește numai tradițiuni vagi, că ar fi veniți de departe; ei știu însă că-s originari din Roma și de același neam cu Români, care locuiesc în țara lor independentă, într-un ținut îndepărtat. Câte un flăcău liberat dela miliție și umblat prin lume aduceă știri despre acești frați români, a căror limbă ei o recunoscă și mai multe. Burada (34) s'a întâlnit în Jeiăni cu «Iosif Marmelici, care fusese în România, în orașele București, Galați, Brăila și altele». I. Grămadă («Glasul Bucovinei» VI (1925) No. 1186) a întâlnit în Jeiăni «doi moșnegi care lucraseră vreo 2 ani pe la Arad și vorbeau aproape ca noi». Locuitorii din Jeiăni povestiau «cu multă căldură» Comisarului guvernamental, care, pe la mijlocul veacului trecut, strângă date etnografice pentru lucrarea contelui Czörníg, că ei sunt originari din România și adecă din țara caravlahă (Bidermann, *Die Romanen* 81). Tot Jeiănenii au păstrat (după *Archivio storico per Trieste, l'Istria e il Trentino*, II (1883) 95—96) tradițiunea că ei «ar fi descendenții a trei păstori, veniți dela Dunărea de jos. Acești păstori, trecând

¹⁾ Tot din manuscrisele lui Glavina reproduc (cu mici modificări stilistice) următoarea credință: Oamenii din Jeiăni cred că și vitele (boi, vaci, oi, berbeci și a.) pot face rău omului ca și strigeli, strigoiu și morina. Astfel, despre un berbec care era morina se povestesc următoarele: Un cioban a fost odată la oi și făcându-i-se somn, a adormit. Pe când dormiă mai bine, a simțit că-l apăsa ceva pe piept. Deșteptându-se s'a uitat la țâțe, să vadă dacă nu l-a mușcat ceva de ele. A căutat bine, dar n'a găsit altceva decât un fir gros de păr pe țâțe. Atunci a început îndată să curgă sânge din acel păr. Speriat s'a dus să-și caute oile și a aflat pe cel mai mare berbec crăpat.

din Alpi în Alpi în căutarea pășunilor, au ajuns mai întâi în regiunea dela Mune și Jeiăni și apoi s-au răspândit până în Val d'Arsa. Găsind locuri potrivite pentru scopul lor, doi s-au întors acasă ca să-și ia nevestele, iar la întoarcerea lor a făcut același lucru și al treilea» (ap. Densușianu, *Hist. d. I. langue roum.* I p. 345—346). Dăm, după A. Glavina, în materialul inedit publicat în alt volum, tradiția păstrată în Jeiăni, după care locuitorii acestui sat se trag dintr-un unchiu și doi frați veniți din România și însurați cu o femeie localnică. Lui Bartoli i-a comunicat un Istroromân mai răsărit, «cu multă mândrie, că ei, Istrieni, sunt poporul cel mai vechiu de Români și că, de mult, câțiva tineri s-au dus în Transilvania, unde ar fi dat naștere celorlalți» (Revista «Roma» a. I (1921) No. 11). După o altă tradiție, auzită de I. Popovici dela bătrânu de 85 de ani Valentin Marmilici («Luceafărul» V (1906) 145), trei frați au fugit de groaza unui «rebellen» din țara lor, al cărei nume nu se mai cunoaște, și s-au așezat unul la Jeiăni, altul la Munegrande și al treilea la Munepiccolo. Frații cei din satele din urmă și-au uitat limba, schimbând-o cu cea slovenă, și din acest motiv nu sunt tocmai prea iubiți de cei din Jeiăni.

Conștiința originii lor romane și a apartinerii lor la neamul românesc a fost sădită însă în inimile lor în anul 1857 de I. Maiorescu. După el au trecut și alți Români pe la ei (V. Nicoară, T. Burada, M. Străjanu, V. A. Ureche, N. Densușianu, D. Nanu, I. Popovici, A. Viciu, I. Grămadă¹⁾, L. Morariu, E. Riegler și alții), unii cu preocupări științifice, alții mai mult din curiozitate de a cunoaște această ramură îndepărâtă a neamului nostru²⁾.

¹⁾ În 1909, cf. Leca Morariu, *Ion Grămadă la Istro-Români*, în «Glasul Bucovinei» VI (1923) no. 1186.

²⁾ Intre cei ce s-au întâlnit cu Istroromâni a fost și regina Carmen Sylva. Întâce scrie revista din Roma «Carroccio» despre această întâlnire (reproduc după jurnalul «Il Secolo» din 19 Ian. 1910): «A un tratto l'attrae il linguaggio strano di certi contadini seduti sopra una panca: è vero o non è vero che parlano rumeno? Domandò chi erano ed essi nella loro ingenuità risposero: «Ciribiri d'Istria, senza nemmeno lontanamente immaginare che quella era la Regina di un forte e rinnovato popolo, al quale essi, pur tanto lontani, appartenevano, senza aver mai pensato che al mondo altra gente esistesse pari a loro di razza e di lingua.

«La conversazione dell'intellectuale Regina coi «Ciribiri» fu lunga ed animata con crescente stupore dalle due parti per l'assoluta facilità di intendersi. Carmen Sylva ritrovava oltre il Danubio, i monti ed il mare, l'identica fresca semplicità dei suoi suditi affezionati, valacchi e moldavi; i «Ciribiri», vinta la diffidenza, esultavano di trovare una gran signora che parlava come loro. I poveri abitanti dell'Istria pedemontana dediti al commercio ambulante dei polli, quando non fanno i carbonari e che reputano loro unica fortuna aver delle bellissime donne da inviar come balie a Fiume ed Abbazia, non erano dunque soli al mondo.

«L'incontro fortuito di Abbazia non fu senza effetti. Poco tempo dopo in uno dei villaggi rumeni, certo Scobe, in ricordo della visita regale, volle appiccicare alla sua povera osteria una pomposa tabella con su scritto: «Albergo alla Grande Rumenia».

«Ciò fu tutto quasi nei fatti. Lo Scobe seguì anche per i Rumeni d'Istria quella stessa battaglia di tabelle ed inscrizioni, che è il segno esteriore delle lotte nazionali in Austria.

«Di più egli nō poteva, ne sapeva fare».

8. PORTUL ȘI TIPUL.

Notițe etnografice găsim în cele mai multe scrieri despre Istroromâni, cu deosebire la Maiorescu, Burada, Lechner, Weigand și Popovici (care dă și câteva fotografii reușite). Din ele aflăm că din portul cunoscut dela ceilalți Români nu s'a mai păstrat nimic; în tezaurul lexical al Istroromânilor numai «cămașa» și «opincile» mai reamintesc legătura cu frații lor răsăriteni. Burada (43—45) descrie amănunțit portul lor de azi. Numai în Jeiăni — și tot astfel în Mune — femeile și fetele mari au un port deosebit de al Slavilor vecini. I. Popovici («Luceafărul» VI (1906) 145) dă următoarea descriere a portului din Jeiăni: «Fustele [femeii]lor ajung abiă până la genunchi; au ciorapi albi. Părul e împletit cu panglici colorate; moda aceasta e redusă în Val d'Arsa numai la babele mai bătrâne, care au părăsit țoarsa și săndalinile din vremea veche. C u r o m o a c u l (pălăria) a mai rămas în câteva sate slave. Pălăriuța rotundă a fost înlocuită de pălăria orășenilor. Portul mustetilor, sub influența modei popilor catolici, începe a fi părăsit și în Val d'Arsa. În Cars sunt toți cu mustete și nu și le rad». Schück (p. 212) îl descrie astfel: Peste iile lor albe și scurte, care ajung până peste genunchi, femeile poartă o haină neagră de lână, fără mânci, numită n e g r a m ó d r i n a, cu o bordură roșie (r o i š e ó b r u b a) care acopere corpul și are lungimea iiei. Un șort colorat, un brâu (k o n i t a) tot colorat și o cărpă, de obicei roșie cu galben, completează îmbrăcămintea; în picioare au ciorapi albi și groși și opinci (o p a n k i) joase. Bărbații au și în Jeiăni îmbrăcămintea obișnuită cosmopolită. Numai puțini bătrâni mai poartă un fel de cioareci strâmti, din pânură groasă de lână necolorată, și niște jiletce scurte brune din aceeaș stofă, cu bordură roșie sau albastră. O descriere și mai amănunțită găsim într'un manuscris al lui A. Glavina. O reproduc (cu mici modificări stilistice): «Copilașii, până sunt de 3—4 ani sunt în cămași lucrate de fetele din Jeiăni. La vîrstă de 4—5 ani unii capătă b r a g e s i (pantaloni) cumpărați din oraș, ca să umble mai ușor în ei; în picioare au o p i n c de acasă sau cumpărate; cămașa țărănească o poartă mai departe, iar pe cap capătă pălăria de coloare neagră, pe care o numesc c o r o m a c u. Junii merg p e l u m e sau rămân acasă. Cei de acasă au îmbrăcăminte destul de frumoasă și bună. Pe cap poartă c o r o m a c u; k e m e a s a — la care-i zic și c o s u l i a — este lucrată acasă și are, ca la Români din Transilvania, diferite înfrumusețări de coloare roșie sau albă, pe piept și la mânci, iar la gât au un bumb sau doi, uneori și trei. Pânza din care sunt făcute cămașile e bună și tare, ca în Transilvania. Vara au un fel de laibăr de lână neagră fără mânci, pe care îl numesc c r u z a t; pentru iarnă au un sac de lână neagră foarte cald, pe care îl numesc i a k e t a d e l ā r e a. Pantaloni au de regulă cumpărați din oraș pentrucă că mai ușor să lucrezi în ei și sunt mai iefteni. În zile de lucru poartă opinč cumpărate, mai rar făcute în casă;

Dumineca au papuci (= ghete). Tot aşă sunt îmbrăcaţi bărbaţii. Bătrâni, în loc de *cruzat*, poartă *curetu* cu *cučiče*, făcut din lână neagră, fără mâneci și pe piept cu multe cheutori (*cučiče*) cu care se îmbumbă. Când este tare frig, când merg la oi sau la drum, iau cu sine un capot lung până la genunchi, care seamănă cu al păcurarilor din Transilvania și e făcut din lână neagră, numit *hal'a*. În loc de *bragesi* (pantaloni) ei poartă iarna-vara *benevreke*, cari sunt întocmai ca cioareci. Bătrâni poartă *opinč*, care au o formă foarte frumoasă și sunt călduroase, nu ca ale Românilor din Transilvania; apa nu poate pătrunde în ele; vîrful opincilor se numește *nasu* (= nasul) de *opinkea*. În loc de ciorapi folosesc iarna aşă numitele *scafunice*, din lână albă sau neagră, iar vara *bicvi*, de bumbac, pe care le fac Româncile. Imbrăcămintea femeiască e de tot frumoasă și interesantă, încât o recunoști dintr'o mie de costumuri. Fetitele până la şapte sau opt ani sunt îmbrăcate în rochii de diferite colori, făcute acasă de mamele lor. Indată ce fata începe să gândească la dragoste, începe să-și face frumoasă *păčărńenca*, adecă rochia, care este făcută din postav negru, ajunge până la genunchi, are forma rochiilor ungureşti și se sfârșește de jur împrejur cu înfrumusețări de coloare roșie. Înfrumusețări roșii sunt și pe piept. Pe cap poartă batiste de coloare diferită pe care le numesc *făclu*. Cămășile, numite *opleč*, împodobite pe piept, sunt scurte numai până la șate și se poartă numai ca podoabă. La gât, în loc de bumbi, au două băieri împletite din lână roșie, cu care se leagă, numite *čotele*. *Opleče*, unde se sfârșește pieptul, au cruciulite roșii și tot astfel la partea de jos a mânecilor. Sub *opleč* vine cămașa, lungă cât și *păčărńenca* și fără podoabe, fiindcă nu se vede. În loc de *opinč* făcute acasă, fetele poartă în timpul naiului opinci cumpărate din oraș. *Bicvi* sunt lungi până la genunchi. Tot aşă sunt îmbrăcate muierile. Babele au păstrat mai bine portul vechiu. În loc de *păčărńenca* ele poartă *modrina*, făcută de femeile din sat, sau *čarza*, făcută de oameni care au anume meseria aceasta. Opincile lor sunt făcute acasă. Atât femeile cât și babele au o pieptănătură în vîrful capului, legată cu *baiereu*. Și Ion Grămadă găsește că în Jeiăni «femeile au un costum foarte asemenea cu al Ardelencelor și Dornencelor» («Glasul Bucovinei» VI (1925) No. 1186¹).

Cu privire la tipul Istroromânilor, Weigand (I 241) sustine că «Ciribiri au acelaș tip ca Slavii din Istria, care, în genere, sunt blonzi», iar Popovici (I 14) ne spune că «Români din Istria se apropie mult după exterior de tipul Slavilor de Sud». Tot astfel Lechner (295), găsește că nu se deosebesc în port și în tip de Croați, iar E. Riegler spune: «e atât de greu să distingi pe Slavul sudic de Român. Cât sânge latin are Sârbul? Cât sânge slav are Românul?» Aproape toți ceilalți

¹) Planșe, nu prea reușite, la Burada.

cercetători susțin însă, dimpotrivă, că tipul Istroromânilor are trăsurile caracteristice ale rasei latine și se deoseboște în mod evident de al Slavilor înconjurați. Chiar și Istroromânii slavizați își mențin acest tip¹⁾.

Cu deosebire se accentuează un tip deosebit de al Slavilor la locuitori din Jieăni. Glavina relevă două însușiri caracteristice ale lor: «Jieăneanul când vorbește cu cineva, strigă, par că s'ar sfădi cu el; altcum nu poate vorbi. Iar când vorbește și se uită în ochi, par că ar vrea să te înghită. Pentru aceste două însușiri, Slavii se tem de ei, mai ales noaptea, și îi consideră pe jumătate sălbateci. E drept că Români din Jieăni nu se interesează de străinii cari vin la ei fără să le știe limba. Dar când vine cineva care le cunoaște graiul și se interesează de el, sau pe care-l știu de acelaș sânge cu ei, atunci se adună bâtrâni, tineri, feciori și copile ca să-l poată vedeă și vorbi cu el»²⁾. Popovici observă că Jeănenii se asemănă mai mult cu Dacoromâni, adăugând: «dar aici se pare că avem și sânge tigănesc», fapt care ar reieși din ocuparea lor cu arderea cărbunilor, din obiceiul de a cerși și din nume ca Tigăni, Tigánik'u (tipărit Ti-). Si Maiorescu (67 și u.) îi

¹⁾ A. Combî (citat de Bidermann, *Die Romanen* 84) deduce din tipul și fizionomia locuitorilor, că populația romanică a fost odinioară foarte întinsă «tanto sui monti della Vena e del Caldera, quanto nelle terre pedemontane del Pingentino fino a Montona in quelle di Bellai, di Pisino e di Albona». Dr. U. Scampichio (citat de Popovici I 30), un bun cunoșător al populației istriene, ne asigură că «l'aspetto exterior al Românilor din Istria è diferit de al populației împrejmuitoare: din fizionomie, din port, din coloarea fetii și din tot complexul persoanei se vede că aparțin altei rase». Cercetările lui Emil Zuckerkandl și Karl Vipanz (în *Oesterreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*, vol. X, p. 156—157) confirmă de asemenea că «în Istria, deși Slavii formează majoritatea populației, tipul curat bâlaiu e reprezentat numai prin 160, pe când cel oacheș prin 296 din 1000 de copii de școală. Explicația ne-o dă faptul că Cicici din nord și urmașii Romanilor cari trăesc în văile superioare ale lacului Cepici, în nordul Istrii, deși azi sunt slavizați cu desăvârșire (?) au păstrat totuș semnele distinctive cele mai caracteristice ale rasei lor». Burada (p. 43) constată că «înfațarea fiecărui Român istrian are caracterul cel mai viu al rasei latine și în special al Romanilor din România liberă. Ochii lor sunt mult mai negri, ageri și mari. Părul și sprâncenele mai totdeauna de coloare neagră, nasul drept, fața le e bine conformată, frumoasă, cu aer intelligent. Sunt sprânteni, voioși și repede pricopători». Czinck (p. 265) îi descrie astfel: «bărbații sunt de statură mijlocie, dar puternici și musculoși, fără barbă și mustați, ceea ce impiedică determinarea usoară a tipului lor. Fața brună mai mult ovală, ochii negri, părul tot negru, dinții albi. Femeile sunt mai mici de stat; față brună și ovală, nasul ascuțit; iubesc luxul». Urbas (p. 186 în traducerea lui Moisil) află o mare asemănare între tipul Dacoromânilor descris de Slavici (*Die Rumänen* 138) și cel al Istroromânilor. Într'un articol apărut în «Il Secolo» din 19 Ianuarie 1910 se vorbește despre «albele femei spălate în fântâni cu apă proaspătă, copii cu grăția rafaelescă, bâtrâni asemănător patriarhilor mari picturi italiene» din satele pitorești locuite de Români din Istria.

²⁾ Aceeaș observație la I. Grămadă («Glasul Bucovinei» VI (1925) no. 1186). «Iarăș o trăsătură caracteristică a țăranului român: [Mate Turcovici din Jieăni] nu m'a slăbit în ruptul capului până ce n'am stat la masă și eu... După masă... tot satul eră la poartă, sau mai bine zis înaintea casei lui Turcovici, așteptând să-l vadă pe domnul cel străin ce vorbește ca dânsii».

descrie ca pe niște «oameni vioi, care odinioară erau spaimă vecinilor pentru hoțiile ce le comiteau prin înfundăturile pădurilor, unde atineau calea călătorilor, și cărora le place să-și împodobească pălăriile cu panglici de toate colorile și cu pene de păun».

Instructive sunt concluziile la care ajunge Schück după analizele sale antropologice: Istroromânii din Jeiăni arată și azi în privința somatică apartinerea lor la grupul etnic al Românilor (p. 253) și se deosebesc de Slavii istrieni cu deosebire prin statura lor mai înaltă, în medie de 169 cm. (variind între 166 și 184 cm.), și prin coloarea pigmentată a ochilor și a părului lor. În privința aceasta din urmă ei se apropie cu mult mai mult de Dacoromâni decât de Croați și Sloveni, precum reiese din următorul tablou (p. 230—321):

	Croați istrieni	Sloveni	Cici	Români din vechiul Regat
Ochi de coloare deschisă	46,0%	53,6%	14,0%	17, 9%
Ochi de coloare pe jumăt. închisă .	9,0%	15,1%	13,0%	17, 3%
Ochi de coloare închisă	45,0%	31,2%	73,0%	64, 8%
Păr de coloare deschisă	29,2%	51,1%	11,8%	6, 0%
Păr de coloare închisă	70,6%	48,7%	88,2%	92,03%

A Glavina scrie (într'o scrisoare din 18 Iulie 1904 către A Viciu) despre locuitorii din Jeiăni, pe care îi vizitează întâia oară: «De ati vedea chipul și fizionomia Rumerului din Zeane, atunci de bună samă că nu i-ați putea deschilini de Români din Transilvania» iar în alt loc («Unirea», XIV No. 11) despre satul său natal Susnievița, că «aci străinul poate cunoaște omul de pe fizionomia lui că-i r um e r; aci omul e un adevarat chip (= tip) românesc, adeca sunt oameni frumoși, buni, glumeți; pe străin îl privesc mai bucuros decât pe cel de neamul său. De aceea se zice că Susnievița este centrul Rumerilor din Istria». Bărdoanii sunt mai izolați, cel mult vin în atingere cu Italianii, de aceea ei «sunt Rumerii cei mai fanatici din Istria». («Unirea» XIV No. 11).

9. OCUPAȚIUNEA, CASELE ȘI TRAIUL.

Starea materială a Istroromânilor e mizerabilă. Sărăcia s'a încubat în casele lor afumate. De Franceschi îi caracterizează: «Son tutti poverissima gente: senza pane, senza scuole. Vanno i meno a segare i propri prati, i più a vendere l'opera loro all'amministrazione delle vaste tenute dei principi d'Auersperg» (ap. Bartoli, P. 109). E. Riegler ne dă următoarea descriere suggestivă: «Intrăm într'o casă de gospodar [din Susnievița]. Casa joasă e acoperită cu stuhi, varul de pe pereti e scorojit. Alături, în dosul casei e grajdul cu ziduri groase și vechi,

cu vaci și oi. La ferestrele casei sunt flori și viață de vie se cățără de-asupra între casă și grajd. În fundul tindei destul de largi se ridică la trei palme dela pământ *trenogul* (vatră fără coș). Nu numai bolta deasupra trenogului, ci și toate grinziile casei sunt afumate și asigurate contra igrasiei. Ochii bieților oameni trebuie să se resimtă mai ales iarna de primitivismul sistemului. În *stanța* (odaie) podită cu scânduri tronează un pat de lemn orășenesc și un scrin vechiu. Grinzi încruciașate, afumate, suportă acoperișul de stuh fără pod. Prin scrin zace o sită și încă se ngesuie *pomidoro* (pătlăgele roșii). Pe poliță, într'un blid, se usucă *s mo cva* (smochine), într'altul *balañtare* (vinete), *soci ve* (mazăre), *cocumeri* (castraveți), *merlini* (morcovi), vase de bucătărie, *piate* (farfurii) și linguri. În lázi de lemn e *grăv* (grâu) și *cloasu* (porumb). La capătul unei sfori legate de o grindă a acoperișului atârnă un coș de nuiele cu o bucată mare de cașcaval. Într'un colț un mic butoiu cu *vir* (vin). Apoi, într'un blid, *radici* (marule).

«De-asupra trenogului în tindă atârnă *catină* (drug de fier), pe care se frige carne și se fierbe mămăliga în căldare, ca și în satele vechi din Regat. Bunica nu se sinchisește de musafiri, ci și vede de treburile casei. Aduce acum într'un blid mare laptele pentru Tânțul de trei ani, care se joacă în patru labe pe podeă. Micuțul ia blidul între piciorușe și începe cu o lingură de lemn să soarbă laptele...

«Trecem pe lângă case joase, cu același caracter primitiv. Ziduri de *ărpa* (piatră), cu coperișuri de stuh. N'au garduri. În țarini crește *cloasu* (păpușoiu), *grăv* (grâu), secără și *iecinic* (orz). Se văd și grădini cu meri, peri, piersici și smochini.

«[În cătunul Cârneliile] Burasera... ne poftește să luăm loc pe *scanie* (scaune) la *omisă* (masă) în *stanță* musafirilor. Aduce pe o farfurie *păre de grăv* și *deturchine*. E cleioasă și grea, dar se gustă cu *fuseică* (fasole), *capuz* (varză) și *iecinic bătut* (orz bătut) cu slănină. Ne toarnă din cană *tirar viu*.

O descriere amănunțită a casei din Jeiăni și a acareturilor ei publicăm, după A. Glavina, în alt volum.

Păstoritul, care odinioară fusese ocupațiunea principală a Românilor Apuseni, decăzù din ce în ce mai mult în noua patrie, unde stâncile golașe rânjesc la tot pasul. Turmele de oi se răriră — caprele sunt oprite prin legea care scutește nouile încercări de împădurire — și numai în Jeiăni, pe vremea lui Maiorescu (70) oieritul era în floare și brânzeturile din belșug. Tânările mai înstăriți au și în Val d'Arsa stâne, pe care le numesc «dvorure». Astfel Belulovici cunoaște, în Susnievița, *dvorure* *Iu Pițón* (cea mai bogată familie din sat), *Iu Tónu*, *dvoru* *Iu Vi dás*, *Iu Benețan*, *Iu Iuke*, *Iu Kebru*. Despre ciobanii din Jeiăni și stâna Jeiănenilor, atât de asemănătoare cu a Dacoromânilor, avem descrierea lui A. Glavina în materialul inedit ce-l publicăm în alt loc.

Cultura vitelor nu se poate face în măsură mai mare din lipsa de pășuni și de apă. «Apa de izvor e foarte rară și nu se găsește decât aproape numai apă de cisterne; rezervoriile de apă sunt de cele mai multe ori încuiate cu lacăt... E un semn de favoare când streinului i se dă apă de izvor sau i se arată un izvor» (Schück, 212). Nici chiar apa ce izvorește din Monte Maggiore nu mai e a lor, căci Slavii din Bogliuno au vândut-o la sfârșitul veacului trecut, cu învoirea Istroromânilor, celor din Laurana cu 40.000 coroane. Acum nu mai au nici apa necesară de spălat. (E. Riegler).

După o comunicare a d-lui Dr. Galii, numărul vitelor în Valdarsa se urcă la vreo 4000 de boi, vaci și viței, 2000 de oi, mai ales în Susnievița, Villanova și Iessenovich, pe când caii, cu toții, abia sunt zece. În Susnievița, Popovici (p. 16), a găsit numai trei cai, doi la postă și unul la un țăran.

Neavând multe oi, Istroromâni delă Sud de Monte Maggiore, nu mai au lână, și nevestele lor au uitat aproape cu totul măiestria țesutului. Deși verbul țeșe s'a păstrat, termenul pentru «țesător» e furian, adeca «Friulan», căci dela țesătorii ambulanți friulani au deprins bărbații obiceiul de a lucră la stative (Maiorescu, 14). «Industria casnică, odinioară destul de desvoltată, astăzi a decăzut. Se mai fac împletituri de lână albă și neagră și ciorapi de lână și bum-bac. Lâna o torc femeile cu «furca» și «fusu». În Susnievița e și un războiu de țesut («crosnele»). Unii țărani își fac singuri opincile. Industriași sunt puțini: câte un croitor, ciobotar (în Jeiăni), mai ales fierari, pentru care meserie Istroromâni au o atracție mai mare» (Comunicat de Dr. Galli).

Afară de Susnievița, Noselo și Grobnița, celealte sate sunt răsfrate și extinse. Casele sunt primitive, zidite în piatră de Carsia, fără horn, încât fumul ieșe pe ușă; odăile sunt strâmpe, coperișurile sunt de stuf, mai rar de paie, mai ales însă dintr'un fel de țigle, așezate cu partea concavă spre bătaia vântului. Lângă case se găsesc grădini mici de legume (L. Czink, *Vlăstie, La valée des Ciribiri en Istrie*, reproduc după «Buletinul Soc. Geogr. Ungare» din 1890 No. 7 în «Buletinul Soc. geografice române» XII (1891) 263).

Viciu («Unirea» XVI No. 17) ne spune despre legumările Jeiănilor că în dolinele Carsiei, «în acele oaze transformate cu sudori crunte în grădinițe, Jeianenile produc ćuda vărze... (multă varză), articol de căpetenie în economia de casă, fažo (fasole) și cumpri (= cartofi). Aceste fac hrana lor peste an. «Multele doline împrejurul satului scutesc de ravagiile borei un strat subțire de pământ. Aici, în fundul dolinelor au locuitori câmpurile lor săracăcioase, adesea numai de câțiva metrii pătrați. Și câteva livezi mici de tot se găsesc în adâncimile dolinelor, ale căror păreți sunt de obicei stâncosi. Pe câmpuri se cultivă mai ales varză, cartofi și fasole și câte puțin ovăz, grâu și orz» (Schück p. 211). Dar clima fiind mai rece în Jeiăni, agricultura e mai puțin desvoltată decât creșterea vitelor (Comunicat de Dr. Galli).

Vița de vie, pe care o cunoșteau și în patria lor veche, o găsiră Români în belșug și în Istria. Dar acum săptezeci de ani, pe vremea lui Maiorescu, și acest izvor încep să sece în urma bolilor cari se încuibaseră în rădăcinile viței. Bieții Istrieni se plângau pretutindeni că *brâjdilelor* pier de câțiva ani. Până astăzi, cu toate încercările de reînoire a viței, decăderea în cultura vinului nu a putut fi stăvilită cu totul.

Cu toate acestea, «principala lor bogătie e, pe coastă, în tersu (vița de vie), pe care o cultivă din tată în fiu», ne spune E. Riegler, care în casa lui Burasera, din cătunul Câneliilor, a băut un vin bun și vechiu de un sfert de secol. Bărdouanii, ale căror case se află pe niște ridicături și dealuri, cultivă în cantitate mai mare poamele și vinul. (A. Glavina, «Unirea» XIV No. 11).

Istroromâni, înainte de toate locuitorii din Jeiăni, ca și alți Cici, se ocupă cu arderea de cărbuni, cu care apoi pleacă pe jos ca să-i desfăcă în Fiume și prin Abbazia, unde adesea pot întâlni câte un *carburăd* istroromân (cf. Weigand, I 241). Cam zece care de cărbuni din Jeiăni se trec săptămânal în Fiume (dintr-o scrisoare datată 5.X.22 a lui A. Glavina către M. Bartoli). «Coastele dealurilor în preajma satului Jeiăni au păduri dese, vechi și frumoase de stejari, aparținând comunei. La mijlocul lui Septembrie încep în ele cărbunarii munca lor, care ține până vara, când îi urmează munca câmpului». (Schück, p. 111). «Pe când femeile cultivă pământul în văi și doline, bărbații sunt sau ciobani de oi, sau cărbunari în puținele păduri ce au mai rămas... Patru până la șase, chiar și opt ore mână ei catării lor încarcăți cu sacii de cărbuni». (A. Spinčić, în *Oesterreichisch-ungarische Monarchie* X, 214—215) În materialul inedit publicat în alt volum găsim o descriere a lui Glavina, despre felul cum se face arderea cărbunilor.

In Susnievița bărbații se ocupă și cu cultura frunzei de sălvie (*Salvia officinalis*), care crește sălbatică prin munți (cf. Czink, *op. cit.* 264) și cu care, după Burada (p. 42), întreprind un mare negoț.

Dar, neputând trăi nici din cultura vitelor, nici din produsele pământului, Români din Istria trebuie să-și caute alte izvoare de câștig. Multe Istroromânce pleacă la orașe ca doice (Weigand, *Encycl. Rom.*), iar bărbații pleacă în lumea mare, aşa precum îi arată multe din povestile lor. Flăcăii se angajează pe vapoarele ce circulă pe lângă coastele Adriaticei, ca marinari sau fochiști; alții slujesc în câte un oraș ca Pola, câțiva ani, până își strâng cevă părăluțe. În călătoriile lor ajung însă și mai departe. Mulți Istroromâni emigrează în America de Nord și de Sud, și chiar în Africa de Sud. Munca grea o fac femeile, care poartă poveri în spinare, chiar și când sunt bătrâne sau numai copile (Schück 212). Cei întorși cu parale din America își zidesc case frumoase. Dintre Jeiăneni mulți sunt fabricanți de otet. Ii puteai întâlni prin orașele vechei monarhii austro-ungare — Popovici i-a întâlnit prin Viena, Viciu cunoșteă oameni umblați prin Timișoara, Sătmăr, Karlsbad, Marienbad și Praga — unde vindeau otet istrian, pe care nu-l aduceau de acasă, ci-l pregăteau la fața locului.